B.P. Hasdeu şi metoda anchetelor etnologice indirecte

Alina BRANDA*

Key-words: *juridical questionnaire, linguistic/mythological/ritual studies questionnaires, sources, documentary data-bases, generator contexts*

Într-un volum în curs de apariţie, gândit în principal pentru uzul studenţilor masteranzi de la *Studii multiculturale* şi pentru cei de la specializarea *Etnologie*, am inclus chestionare de limbă şi cultură tradiţională apărute în România, ţinând de direcţia filologică a cercetărilor etnografice şi de folclor, pentru a fundamenta istoria investigaţiilor calitative la noi.

Am realizat acest demers antologic, în primul rând din raţiuni de ordin teoretico-metodologic, căci toată istoria cercetărilor sistematice asupra culturii tradiţionale româneşti (mitologie, religie populară, ritologie, literatură orală) s-a materializat în câteva mari iniţiative de anchetare filologico-etnologică indirectă, din perioada ultimelor două decenii ale secolului al XIX-lea şi a primelor patru din veacul trecut, iar aceste iniţiative instituţionale au premers investigaţiilor propriu-zise de teren din cadrul diferitelor şcoli şi curente etnografice şi sociografice din România.

În al doilea rând, din aceleaşi raţiuni, am constatat cât de însemnată este masa documentaţiei de arhivă şi de bibliotecă în studiile de etnologie şi de antropologia culturii rurale, masă informaţională ce a rezultat din anchetele filologico-etnologice, şi cât de puţine lucruri cunoaştem astăzi şi cu privire la modalităţile de producere a datelor etnografice din această categorie, atât de diferite de modalităţile de construcţie a documentelor rezultate din cercetările calitative promovate de tehnicile de etnografiere directă.

În al treilea rând, între diferitele iniţiative de anchetare indirectă prezentate în acest volum am putut identifica o serie de principii comune, de o anume continuitate istorică şi ideologică, prin care s-au afirmat mai toate etnografiile naţionale, centrale şi est-europene.

Cel dintâi chestionar etnologic dedicat obiceiurilor juridice (Hasdeu 1878) a fost elaborat, în 1877, de către Bogdan Petriceicu-Hasdeu, „licenţiat în drept, profesor de filologie comparativă la Universitatea din Bucureşti şi director general al Arhivelor Statului”. El a fost publicat în „ediţiune oficială”, la Bucureşti, în Tipografia Societăţii Academice Române, un an mai târziu, la cererea lui G. Chiţu, ministrul instrucţiunii publice, „spre a da o mai mare dezvoltare posibilă studiului

* Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

originilor şi instituţiunilor noastre naţionale antice", [...] în vederea adunării acelui „imens şi nepreţuit tezaur de cunoştinţe şi date arheologice, juridice, linguistice şi mitologice". Oficialul român îi ceruse lui Hasdeu, de la început, un chestionar juridic „pentru culegerea şi descrierea moravurilor, instituţiunilor şi datinilor noastre", precum şi unul linguistic-mitologic.

Desigur, chestionarele filologico-etnologice ale lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu au fost precedate de „apelurile" şi „anunţurile" învăţatului, lansate în cele două publicaţii ale sale, „Traian" (1869–1870) şi „Columna lui Traian" (1870–1875; 1876–1877; 1882–1883), unde el reuşise să atragă un mare număr de colaboratori, inclusiv din Translivania, din Partium, din Banat şi din Bucovina, care contribuiau cu descrieri etnografice, dar mai ales cu texte folclorice, iar în revista din urmă, chiar cu studii propriu-zise. Un astfel de apel, din ianuarie 1876, reluat şi în următoarele numere, menţiona:

> Vom fi foarte recunoscători tuturor domnilor de prin districte care vor binevoi a ne comunica, din când în când: 1. o copie exactă de pe textul documentelor vechi, cu arătarea locului unde se află; 2. Poezie, basme, tradiţiuni, proverburi, ghicitori şi idiotisme poporane; 3. Cuvinte şi locuţiuni ţărăneşti, puţin cunoscute (Bîrlea 1974: 189).

Hasdeu însuşi a fost, sub multe aspecte, continuator al Şcolii Ardelene şi al iluştrilor învăţaţi blăjeni din descendenţa acesteia; dar mai ales în privinţa „cultului" pentru documentul lingvistic şi etnologic riguros fundamentat, astfel încât concepţia teoretică a lui Hasdeu pare desprinsă direct din moştenirea transilvănenilor. Asemenea lui Timotei Cipariu şi lui Ioan Micu Moldovan, învăţatul bucureştean ştia bine că

> reconstituirea începuturilor se întemeiază pe documentul lingvistic şi folcloric, oricât de neînsemnat în aparenţă, dar scrutat pe toate feţele şi cântărit cu cea mai acerbă ascuţime (Bîrlea 1974: 180).

La aceste rădăcini româneşti ale viziunii sale s-au adăugat influenţele datorate familiarizării lui surprinzător de vaste cu opere ale filologilor, antropologilor şi etnologilor de seamă ai Europei vremii sale: Jakob Grimm, Th. Banfey, W. Mannhardt, E.B. Tylor, Max Müller, A. Veselovski etc. Cu câţiva ani mai devreme, în studiul monografic *B.P. Hasdeu şi folclorul*, scris ca introducere la *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu* (Bîrlea 1970b: 9–70), Ovidiu Bîrlea intuise disponibilităţile excepţionale ale marelui învăţat faţă de metodologia specifică cercetării etnoculturale, când afirma că „el lărgeşte de asemenea sfera investigaţiilor pentru a putea surprinde fenomenele în întreaga lor înlănţuire, în nexul lor cauzal" (Bîrlea 1970b: 27). Necesitatea unei asemenea abordări era dată la Hasdeu, fie de orizonturile diciplinei numită pe atunci a filologiei comprative, ce se suprapunea peste cele ale antropologiei culturale vestice, „incluzând cultura spirituală în totalitatea ei", fie din propensiunea enciclopedică a viziunii sale, din aplecarea sa specială pentru probleme de metodologie calitativă în studierea culturii „mai aproape de vocaţia lui Hasdeu", prin care şi-a dat „toată măsura geniului său" (Bîrlea 1970b: 29)

Ovidiu Bîrlea avea să sublinieze, şi în 1974, însemnătatea iniţiativelor hasdeene, de certă deschidere holistică, a cercetărilor etnologice, îndemnul învăţatului polihistor de „a cuprinde totalitatea culturii populare", întrucât, încă din 1876, solicitase să i se comunice

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

> orice descântece române din partea acelora ce le vor fi cunoscând, rugându-i, însă, de a însemna, totdeauna cu preciziune, localitatea unde le-au auzit, formalităţile ce le însoţesc şi boalele pentru cari se întrebuinţează (Bîrlea 1974: 189).

Aşa îşi explica Ovidiu Bîrlea entuziasmul cu care a răspuns Hasdeu solicitărilor de elaborare a celor două chestionare, întâi a celui juridic şi mai apoi, a celui lingvistic-mitologic-etnologic, pentru studiul şi descrierea „moravurilor, instituţiunilor şi datinelor noastre". În conceperea şi elaborarea acestora, credea Bîrlea, se puteau surprinde aceleaşi deschideri spre

> realitatea spirituală în totalitatea ei, cum o cerea filologia comparată preconizată de Hasdeu, cu cele două ramuri ale ei, lingvistica şi etnopsihologia (sau psihologia populară, după termenul folosit de el în „Columna lui Traian") (Bîrlea 1974: 190).

Primul chestionar e precedat de o *Introducere* în care Hasdeu prezintă succint câteva iniţiative europene în domeniu, începând cu *Deutsche Rechtsalterthümer* a lui Jakob Grimm (Göttingen 1854), căreia îi intuieşte bine şi îi accentuează extrema importanţă în studierea practicilor cutumiare populare cu caracter juridic.

Chestionarul *Obiceele juridice ale poporului român. Programa* era considerat de B.P. Hasdeu ca un demers „roditor" pentru „istoria, filologia, psihologia poporană şi chiar legislaţiunea românului", ideea fiind în consonanţă deplină cu intenţia ministrului G. Chiţu, care menţiona şi el nevoia imperioasă a studiului originilor şi dezvoltării naţionale, prin recursul documentar la acel „tezaur de cunoştinţe" şi de „date arheologice, juridice, lingvistice şi mitologice", ce trebuie „trecute"

> în studiu şi ştiinţă, prin laboratorul analizei critice, spre a reconstitui, pe calea sintetică, România, una în viaţa ei naţională, în conştiinţa ei morală şi istorică (Hasdeu 1878: 5).

În *Introducere*, Hasdeu indica, alături de lucrarea lui Grimm alte două dintre „modelele" demersului său. Despre *Deutsche Rechtsalterthümer*, a lui Jakob Grimm, publicată la Göttingen, în 1854, învăţatul român spunea că ar fi dat în Europa

> un uriaş îndemn la adunarea de pretutindeni a acelor credinţe şi datine, prin care sătenii, din orice ţară, după tradiţiunea rămasă de la moşi-strămoşi, îşi reglează ei între ei aproape toate relaţiunile şi tranzacţiunile lor: certe [certuri], învoieli, căsătorie, împărţeli etc. etc., fără ca să alerge cât de puţin la textul, câteodată diametral opus, al legii scrise, al legii aşa numite „pozitive", adesea product exotic, fără rădăcină în pământ, stăpână cu de-a sila numai în oraşe, nu şi-n surzişul cătunelor.

Sursele diversificate ale învăţatului german în privinţa reconstituirii *obiceielor juridice* sunt menţionate pe larg de Hasdeu, oarecum în contrast cu posibilele izvoare româneşti, însuşi Grimm găsindu-le

> în relaţiunile călătorilor, în dosare şi acte de prin arhive, în poesia poporană, în basme şi mai ales în proverburi, în oarecari producţiuni ale literaturii culte, mai cu seamă romane şi comedie, iar pe alocuri, în unele vizuine provinciale din Francia, Germania, Spania, Italia, unde fuseseră oficialmente recunoscute, în curs de secole, până la unificarea legislativă; ele au fost chiar codificate, dar şi acolo într-un mod nedeplin, sub numele de *Coutume, Weisthümer, Fueros, Statuta* etc (Hasdeu 1878: 5).

Cel de-al doilea model al demersului hasdeean îl ilustrează ragusanul V. Bogisich, autorul unui remarcabil studiu asupra *Obiceielor juridice la slavi* (1866),

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

dar mai ales al unui *Chestionar*, lansat în 1865 cu 347 întrebări, şi acesta, ca şi al lui Grimm, menit a aduna, pe lângă sursele edite, şi acele date importante, dar care

> nu se află nicăieri scrise, ci trăiesc grăite sau tăcute, în ascunsul vieţii poporane, de unde el s-a şi hotărât a le smulge cu orice preţ printr-o consultaţiune directă, adresând slavilor sudici, sârbi şi bulgari, mai cu deosebire prin mijlocirea preoţilor săteşti şi învăţătorilor, un şir de întrebări (Hasdeu 1878: 5).

Hasdeu menţionează, ca rezultat remarcabil al anchetei indirecte, marea colecţie de documente publicate de Bogisich, la 1874, la Zagreb: *Collectio consuetudinum juris apud slavos meridionales etiamnum vigentium*, sursă de informaţie originală, bazată pe răspunsurile la chestionarul din 1865, căruia atât Bogisich, cât şi Hasdeu, îi atribuiau calificativul, oarecum impropriu, de „consultatiune directă" (Hasdeu 1878: 5).

O a treia sursă inspiratoare pentru Hasdeu a constituit-o iniţiativa Societăţii Geografice Imperiale din Sankt Petersburg şi era datorată savanţilor ruşi Efimenko şi Matvieev, materializată fiind printr-o *Programă pentru adunarea obiceiurilor juridice populare*, conţinând doar 127 de probleme, dar fiecare dintre ele cu mai multe întrebări. Acest ultim model recunoscut l-a orientat mai mult pe Hasdeu în clasificarea şi subdiviziunile propriei *Programe*, care sunt, în aprecierea sa, „eminamente poporane", adică astfel structurate şi formulate încât să poată fi eficiente în anchetele „corespondenţilor" săi.

Afară de aceste modele „externe" şi, probabil, de alte lucrări similare mai mărunte, Hasdeu recunoaşte că s-a mai „ajutat", în formularea problematicii, de date de etnografie juridică din monografiile rurale ale lui Ion Ionescu de la Brad, de cele extrase din *Pravile* şi *Legiuiri* vechi, şi din „hrisoave şi zapise" juridice, prin care, credea el, se poate reconstitui vechiul „obicei al pământului", surse, la rândul lor, în majoritate, de extracţie orală.

Spirit raţional incisiv, lui Hasdeu nu puteau să-i scape unele aspecte metodologice deficitare, în demersurile lui V. Bogisich, Efimenko şi Matvieev, cărora le reproşa că, de multe ori, „uită că se adresează către popor", adică unor „oameni nedeprinşi cu o metodologie ştiinţifică", aducându-le critici justificate, de unde trage o concluzie de veritabil precursor în ştiinţa românească al cercetărilor calitative, pretinzând că, în formularea întrebărilor unui astfel de instrument de anchetă, cercetătorii

> trebuie să se dezbrace de orice aparenţă teoretică, ca şi când n-ar fi jurişti, ca şi când n-ar fi văzut nici o carte de Drept, ca şi când n-ar cunoaşte nici ei mai mult decât ceea ce cunoaşte plugarul sau ciobanul, ba încă mai puţin decât aceştia, de vreme ce aşteaptă răspuns de la dânşii, şi este în firea omului de a răspunde mai cu voie bună atunci când se crede a fi el mai ştiutor (Hasdeu 1878: 5).

De aceea, spre deosebire de cercetătorul sudslav şi de cei doi învăţaţi ruşi, Hasdeu îşi propune ca, atât în formularea întrebărilor, cât şi în gruparea sau împărţirea lor, să nu ţină prea mult seama de „criterii ştiinţifice", operaţiunile anchetei respectând, în viziunea sa, o logică „eminamente poporană, şi anume românească".

Trei rubrici cuprinzătoare, *Satul* (întrebările 1–147), *Casa* (148–310) şi *Lucrurile* (311–400) grupează sistematic cele 400 întrebări ale chestionarului juridic al lui Hasdeu, unele dintre ele fiind astfel formulate încât sub fiecare poziţie nouă se

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

aşază, de fapt, două, trei, până la şase subîntrebări, necesitând o nuanţare a răspunsurilor ca în orice intervievare cu răspunsuri deschise. Preponderent de domeniul etnografiei sociale, primul chestionar al lui Hasdeu n-a neglijat nicidecum dimensiunea socio-culturală a fenomenelor de drept cutumiar, insistând pe ritualitatea unor manifestări, acte sau practici, pe semnificaţiile ce li se atribuie, fără a neglija nici un moment aspectele de terminologie „poporană", cu reflexele lor interpretativ-explicative de acea „lingua rustica" pe care savantul român dorea să o aprofundeze istoric şi culturologic.

> Limba *Chestionarului* – intuieşte Hasdeu – e un fel de lingua rustica, dacă nu tocmai cum vorbesc sătenii, cel puţin fără un singur neologism, căci ţineam mult de a fi bine înţeles de către popor (Hasdeu 1878: 5).

Respondenţilor săi Hasdeu le cere precaut să aibă în vedere aspectele importante de tehnică a anchetei:

> a) să spună numele cătunului, satului, judeţului, plasei sau plaiului, unde vor fi văzut ori auzit cele ce povestesc;
> b) să arate numele şi starea, precum şi vârsta, dacă este bătrân sau tânăr, bărbat sau femeie, ale acelora ce le-au împărtăşit împrejurarea;
> c) dacă au aflat ceva de la un singur om, să mai cerceteze şi de la alţi doi-trei, pentru a se încredinţa că lucrul se petrece în adevăr aşa cum s-a spus;
> d) să aducă orice zicătoare, doină sau altceva din gura poporului, ce s-ar afla în legătură cu obiceiul povestit în răspuns;
> e) să dea oricât de multe amărunte asupra fiecărui lucru, dar să lase fără răspuns acele întrebări în privinţa cărora nu au nici o ştiinţă sigură;
> f) să se ferească de a împărtăşi ca „obicei al poporului" vreo măsură adusă în sat prin legea cea scrisă de astăzi;
> g) să întrebe totdeauna pe săteni, nu numai cum se face acuma, dar şi cum îşi mai aduc ei aminte că se făcea în vremile de demult (Hasdeu 1878: 5).

Aceste cerinţe de tehnică a realizării răspunsurilor vor rămâne, în mereu alte formulări, puncte esenţiale în toate *îndrumările* şi instrucţiunile de acest fel, la Nicolae Densuşianu, la Sextil Puşcariu, la Romulus Vuia, la Petru Caraman şi la Ion Muşlea.

Cel de-al doilea *Chestionar* lansat de Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, e legat direct de una din cele mai importante iniţiative ale Academiei Române şi de „Dotaţia Regelui Carol I" pentru realizarea *Marelui Dicţionar al Limbii Române*, după recunoaşterea publică a eşecului primului demers de acest fel al înaltului for cultural ştiinţific naţional, prin lucrarea latiniştilor August Treboniu Laurian şi I.C. Massim[1].

Broşura cu conţinutul *Chestionarului* se deschidea prin textul *Mesajului M.S. Regele Carol I*[2], rostit la deschiderea Sesiunii generale a Academiei Române din 1884, prin care întemeietorul Casei Regale României îşi anunţa o donaţie de 6 000 lei anual în vederea elaborării şi tipăririi *Marelui Dicţionar* cum aflăm din conţinutul mesajului:

[1] *Dictionariul limbei romane* şi *Glossariu care cuprinde vorbele d'in limba romana streine prin origine lor sau forma loru, cum şi celle de origine indouiosa*.

[2] Vezi p. 1–2, în *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română de B.P. Hasdeu,* Ediţiunea Academiei Române. Bucuresci, Tipografia Academiei Române, (Laboratorii români). 1884. Cuvântul rostit la 23 martie 1884 anunţa Dotaţiunea Carolu I, de 6.000 lei.

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

> Supun dar la chibzuiala Dumneavoastră, dacă nu ar fi folositor de a face un fel de *Etymologicum Magnum Romaniae*, conţinând toate cuvintele vechi, care vor fi pierdute pentru generaţiunile viitoare:
>
> *Verba volant, scripta manent.*
>
> Spre a sprijini această întreprindere, pentru care patru, cinci, şase ani vor fi trebuincioşi, pun în fiecare an modesta sumă de şase mii lei la dispoziţia Academiei (Hasdeu 1884: 2).

Recunoscând grandoarea proiectului, dar şi dificultăţile realizării acelei mari opere, Regele Carol I a intuit, probabil mai bine decât Hasdeu, că va trece mult până se va încheia elaborarea unui asemenea *Dicţionar*, încât, în ultimele rânduri ale mesajului regal, strecoară o îndoială ce a devenit, din nefericire, un adevărat „blestem" istoric pentru lucrarea concepută de Hasdeu nu numai ca dicţionar al limbii române, ci şi ca o enciclopedie a culturii şi limbii române.

> Într-adevăr – continua mesajul – lucrarea aceasta este foarte întinsă, poate chiar nemărginită: să ne amintim, însă, cuvintele lui Horatiu:
>
> *Est modus in rebus sunt certi denique fines*
>
> şi sunt convins că opera Academiei, care-şi va ridica sieşi un monument nepieritor, va fi încoronată de o izbândă fericită (Hasdeu 1884: 2).

Aşa s-a şi întâmplat, numai că... nu după şase ani, ci după... 126 şi după abandonarea concepţiei hasdeene, apoi şi a proiectului avansat de Alexandru Philippide şi preluarea lui de către Sextil Puşcariu şi Muzeul Limbii Române.[3]

În [*Prefaţa*] la acest al doilea *Chestionar* al său, acum unul lingvistic, mitologic şi ritologic, Bogdan Petriceicu-Hasdeu prezintă un „prospect" „Augustului Mecena şi Academiei Române", arătând care vor fi sursele importante de informare pentru *Etymologicum Magnum Romaniae*, atât pentru „limba cea veche" (textele vechi tipărite sau manuscrise, cuvinte sau locuţiuni din documente, actele vechi publicate sau arhivate, vechi dicţionare şi glosare manuscrise), cât şi pentru „graiul actual al poporului" (scriitorii cu operele lor, dicţionarele şi vocabularele române, din prima parte a secolului al XIX-lea; poeziile poporane, basmele, zicătorile, locuţiunile proverbiale etc. publicate sau inedite; arhaisme şi provincialisme adunate de-a dreptul din gura poporului), întrucât doar „graiul viu conservă până astăzi elemente dispărute din limba literară"; altă sursă constituind-o „terminologia tehnică vulgară din istoria naturală şi din viaţa industrială", acestea din urmă trebuind documentate prin „răspunsurile la chestionare", date de către „învăţătorii săteşti, preoţii şi alte persoane de prin sate, din toate provinciile locuite de români" (Hasdeu 1884: 3).

În *Etymologicum Magnum Romaniae*, considera Hasdeu, fiecare cuvânt va beneficia, pe lângă „traducerea sensului general în limba latină sau în cea franceză" de rubricile:

a) Forma cea mai răspândită şi formele dialectale vechi şi noi;
b) Diferitele accepţiuni cu citarea exemplelor din fântânile indicate mai sus;
c) Filiaţiunile istorico-etimologice (Hasdeu 1884: 3).

[3] V. Academia Română, *Dicţionarul limbii române întocmit şi publicat după îndemnul şi cu cheltuiala Maiestăţii Sale Regelui Carol I*, tomul I, partea I, *A-B*, Bucureşti, Librăriile Socec et Comp. Şi C. Sfetea, 1913. Cf. şi Ediţia completă.

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

Surprinzător, „îndrumările tehnice” adresate corepondenţilor sunt reduse la maximum, în raport cu primul său demers, *Chestionarul juridic*.

El cere aproape „telegrafic” acestora, în primele cinci puncte, să urmărească obiectivele esenţiale de anchetă:

> 1. A nu răspunde la toate chestiunile, ci numai la acelea în privinţa cărora corespondentul e în deplină cunoştinţă de cauză;
> 2. A arăta totdeauna cu preciziune localitatea în care se întrebuinţează cuvântul;
> 3. A însoţi fiecare vorbă de câteva fraze în care ea figurează, pentru a se putea înţelege astfel mai bine sensul cuvântului sau deosebitele lui sensuri în gura poporului;
> 4. A transcrie vorbele şi frazele cât se poate mai fonetic, adică întocmai aşa cum le rosteşte poporul;
> 5. Răspunsurile să se adreseze: Dlui B.P. Hasdeu la Bucureşti (Hasdeu 1884: 3–4).

În 1886, când apărea *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*[4], în *Prefaţă*, referindu-se la al doilea chestionar, Hasdeu definea finalitatea demersului său investigator indirect:

> În acest *Cestionar* predomnesc două puncturi de vedere nouă, pe cari mi le impune starea actuală a ştiinţei limbei şi cari sunt cu totul străine lexicografiei de şcoală clasică: 1. fonetica poporană, temelia dialectologiei; 2. credinţele cele intime ale poporului, obiceiele şi apucăturile sale, suspinele şi bucuriile, tot ce se numeşte astăzi – în lipsă de un alt cuvânt mai nemerit – cu vorba engleză *folklore*. Voiam să cunosc pe român aşa cum este dânsul în toate ale lui, aşa cum l-a plăsmuit o dezvoltare treptată de optsprezece veacuri, aşa cum s-a străcurat el prin mii şi mii de înrâuriri etnice, topice şi culturale (Hasdeu 1884: XVIII).

Spre deosebire de rezultatele nemulţumitoare obţinute prin primul demers, lansarea chestionarului lingvistic şi mitologic a reprezentat un succes, remarcat de însuşi iniţiatorul acţiunii de anchetare indirecă a limbii şi culturii poporane, succes nu doar cantitativ, ci mai ales calitativ, prin care metoda se va impune ca un fel de model de cercetare urmat de Simeon Florea Marian, Nicolae Densuşianu (1893–1895), de Theodor Sperantia, Sextil Puşcariu la Muzeul Limbei Române (1921–1935), de Romulus Vuia la Muzeul Etnografic al Ardealului (1926–1933) şi de Ion Muşlea la Arhiva de Folklor a Academiei Române (începând cu 1931), de Petru Caraman, de Ion H. Ciubotaru, la Arhiva de Folclor a Moldovei şi Bucovinei (1968–1970).

> În interval de un an – mărturisea Hasdeu – mi-au sosit teancuri de răspunsuri de pe la preuţi şi mai ales de la învăţători săteşti: vro câteva adevărat preţioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos. De la primele pagini ale *Dicţionarului* – oriunde indic în paranteză numele corespondentului şi localitatea – se vede modul în care m-am putut servi de acele răspunsuri. În cazuri dubioase sau puţin lămurite, trimiteam o cartă poştală cu întrebări suplimentare, şi mi se răspundea prin scrisori, aşa că s-au mai grămădit un nou teanc de epistole primite, lângă cari unii mi-au împărtăşit plante şi chiar minerale, împreună cu «nomenclatura» (Hasdeu 1884: XVIII).

[4] Lucrat după dorinţa şi cu cheltuiala M.S. Regele Carol I, sub auspiciile Academiei Române, de B. Petriceicu-Hasdeu [...], tomul I, *A-Amintesc*, Bucureşti, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1886.

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

Valer Butură, etnologul clujean care cercetase *Răspunsurile* primite de Hasdeu la *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, aprecia că celebrul filolog a acordat o atenţie deosebită datelor etnobotanice:

> Răspunsurile trimise din cele peste 700 localităţi, întocmite de cei mai zeloşi cărturari ai satelor din acea vreme, constituie fondul de bază în studierea culturii populare, acesta referindu-se la toate fenomenele ei, începând cu ocupaţiile şi încheind cu metodologia populară. Parcurgând răspunsurile la cele 206 întrebări, ne dăm seama că ele au fost principala sursă de informare şi îndrumare pentru investigaţiile ulterioare, în vederea elaborării valoroaselor lucrări asupra obiceiuriloe poporului român din ciclul calendaristic şi asupra celor legate de viaţa de toate zilele, în care plantele erau auxiliare importante.

Tot lui Hasdeu îi atribuie Butură şi instituirea, în 1892, de către Academia Română a concursului cu tema: *Botanica populară română din punctul de vedere al credinţelor, datinilor şi literaturii populare*, iar, cinci ani mai târziu, a concursului cu tema: *Cromatica poporului român*, de către Societatea de Ştiinţe.

Însemnătatea metodologică şi documentară a demersului iniţiat de Bogdan Petriceicu-Hasdeu a fost intuită înainte de alţii de Ion Muşlea, care-i reproşa, încă din 1955, lui Ion C. Chiţimia că într-un studiu al acestuia, din 1952[5] „nu s-a relevat suficient excepţionala bogăţie şi valoare a materialului din răspunsurile la *Chestionarul* lui" şi afirma, în continuare, cu tărie, că dintre toate cele cinci fonduri folcloristice existente, trei manuscrise la Biblioteca Academiei Române şi două în arhivele de profil ale ţării, din Bucureşti şi din Cluj, cel al lui Hasdeu „este cel mai important", „în primul rând prin vechimea materialului, întrucât ne aduce culegeri de la generaţiile din jurul anului 1850", în al doilea, „prin bogăţia lui" informaţională, şi, nu în ultimul rând, deoarece

> nu suferă, aproape deloc, ca acela al lui Densusianu, de atâtea tare originare, cum sunt întrebările de domeniul fanteziei, prin care se urmărea rezolvarea tendenţioasă a unor probleme care-l preocupau pe autor (Muşlea 1970: 70).

Ion Muşlea a observat atunci cu acuitate că, deşi mulţi au considerat că avem de-a face cu un chestionar exclusiv lingvistic, numărul întrebărilor interesând folclorul şi mitologia este de 65 din 205, „deci mai bine de o pătrime". Mai mult decât atât, numeroase întrebări referitoare la diverse cuvinte, denumind animale, păsări, insecte, vegetale, lucruri şi unelte din gospodărie, acţiuni, îndeletniciri, construcţii, obiecte, fenomene naturale etc. i-au adus răspunsuri şi de conţinut etnografic sau folcloric, astfel încât datele referitoare la cultura tradiţională în ansamblul ei iau „proporţii considerabile, depăşind cu mult jumătatea manuscrisului":

> Fără să cuprindă texte privind întregul nostru folclor – continuă Muşlea pledoaria sa – el conţine materiale foarte variate, reprezentând aproape toate genurile, de la obiceiurile de sărbători sau cele de nuntă, până la fiinţele fantastice şi de la strigături şi proverbe, la balade şi poveşti (Muşlea 1970: 71).

Deschiderea antropologică a viziunii lui Hasdeu spre fenomenul cultural în totalitatea structurii şi în modernitatea viziunii sale lingvistice l-au determinat să insiste asupra necesităţii de a surprinde, prin tehnicile de anchetă recomandate şi prin lărgirea surselor (a „fântânilor") dimensiunea socioculturală a materialelor

[5] I.C. Chiţimia, *B.P. Hasdeu şi problemele folclorului*, publicat iniţial în revista Institutului de Istorie Literară şi Folclor, apoi în volumul *Folcloriştii şi folcloristică*, Bucureşti, 1968.

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)

etnografice, a aspectelor de mentalitate, de stare de vârstă şi de gen, de difuziune în cadrul comunităţilor cercetate, de geografie lingvistică şi culturală, de adâncă înrădăcinare în realitatea spirituală complexă a vieţii.

Prin solicitarea ca, pe lângă astfel de date, să se apeleze la „oricât de multe amărunte asupra fiecărui lucru", prin apelurile la notarea tuturor manifestărilor, a formulelor şi expresiilor „din gura poporului, ce s-ar afla în legătură cu obiceiul povestit în răspuns", Hasdeu aducea, în plan teoretico-metodologic, cea mai mare noutate şi o lărgire spre holistic a sferei de investigaţie, ce anticipau pe Ovid Densusianu, pe Sextil Puşcariu, pe Petru Caraman, pe Dumitru Caracostea sau Ion Muşlea, din direcţia filologică a etnologiei româneşti, dar, într-un alt sens, şi pe reprezentanţii Şcolii sociologice de la Bucureşti. Limba şi cultura spirituală tradiţională sunt văzute de savant în totalitatea pe care o alcătuiesc, în enciclopedismul ei genuin, o asemenea concepţie deschisă apropiindu-l, indirect desigur, de Wilhelm Mannhardt, James George Frazer, Edward Barnett Tylor, Franz Boas şi de alţi mari etnologi şi antropologi ai timpului său.

Bibliografie

Bîrlea 1970a: Ovidiu Bîrlea, *Introducere*, în Ion Muşlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P Hasdeu*, Bucureşti, Editura Minerva, p. 9–70.

Bîrlea 1970b: Ovidiu Bîrlea, *B.P. Hasdeu şi folclorul*, în Ion Muşlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P Hasdeu*, Bucureşti, Editura Minerva.

Bîrlea 1974: Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Chiţimia 1968: I.C. Chiţimia, *B.P. Hasdeu şi problemele folclorului*, în *Folclorişti şi folcloristică românească*, Bucureşti, Editura Academiei (publicat iniţial în „Revista Institutului de Istorie Literară şi Folclor").

Hasdeu 1878: B.P. Hasdeu, *Obiceele juridice ale poporului român. Programa*, Bucureşti.

Hasdeu 1884: *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română de B.P. Hasdeu*, Ediţiunea Academiei Române, Bucuresci, Tipografia Academiei Române, (Laboratorii români).

Hasdeu 1886: B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, lucrat după dorinţa şi cu cheltuiala M.S. Regele Carol I, sub auspiciile Academiei Române, de..., tomul I, *A–Amintesc*, Bucureşti, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu.

Muşlea 1970: Ion Muşlea, *Importanţa materialului folcloric din răspunsurile la Chestionarul Hasdeu şi problema valorificării lui*, în Ion Muşlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele B.P.Hasdeu*, Bucureşti, Editura Minerva.

B.P. Hasdeu and the Indirect Ethnological Survey

This study focuses on the two questionnaires, launched by Bogdan Petriceicu Hasdeu, in 1878 and 1884, stressing their relevance and importance in the history of systematic researches on Romanian traditional culture (mythology, ritual studies, folk religion, language and literature), in all Romanian Kingdom provinces. It also analyzes the crucial influence of these surveys in the 20-th century Romanian ethnological and anthropological qualitative methodology: developed in the frame of various philological trends in ethnology, in Bucharest, Cluj and Iasi and also in sociological and anthropo-geographical approaches around the same centers.

BDD-A1123 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:11:00 UTC)